

гических вопросов человеческого бытия – рационального и иррационального, жизни и смерти.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Беляева Н.В.* Трансформации готического хронотопа в русской литературе // Русская литература накануне третьего тысячелетия: Итоги развития и проблемы изучения. Русская литература. Исследования. – Вып. III. – К.: Логос, 2002. – С. 309-318.
2. *Ботникова А.Б.* Э. Т. А. Гофман и русская литература XIX века: К проблеме русско-немецких литературных связей. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1977.
3. *Вацуро В.Э.* Готический роман в России. – М.: Новое литературное обозрение, 2002.
4. *Виноградов В.В.* Поэтика русской литературы. – М.: Наука, 1976.
5. *Герчук Ю.Я.* Проблемы русской псевдоготики XVIII века // Русский классицизм второй половины XVIII – начала XIX века. – М., 1994.
6. *Достоевский Ф.М.* Идиот. – Ф.: Кыргызстан, 1978.
7. *Кошкин М.* Достоевский и «Замок Отранто» Горация Уолпола – http://topos.ru/articles/0207/03_15.shtml

УДК 82- 3:821.111

Е. ЧЕЧУЙ
(Херсон)

РОМАН ВИХОВАННЯ ТА ІСТОРИЧНА ПРОЗА В. СКОТТА

Анотація.

Чечуй Е. Роман виховання та історична проза В. Скотта.

У статті йдеться про історичну обумовленість літературного процесу, поняття історії для В.Скотта, традиції роману виховання, його жанроутворюючі ознаки, визначається основна ідея твору «Уеверлі, або Шістдесят років тому» В.Скотта.

Ключові слова: історичний роман, характер, сюжет

Аннотация.

Чечуй Э. Роман воспитание и историческая проза В.Скотта.

В статье речь идёт о исторической обусловленности литературного процесса, понятия истории для В.Скотта, традиции романа воспитания, его жанрообразующих признаках, определяется основная идея произведения «Уэверли, или Шестьдесят лет назад» В.Скотта.

Ключевые слова: исторический роман, характер, сюжет

Summary

Chechuy E. Coming-of-Age Novel And Historical Prose by Walter Scott.

The article is about historical place of literary process, W.Scott's history understanding, traditions of educational novel, its genre features. The main idea of "Weaverley, or: Sixty years ago" by W.Scott is determined in the article.

Key words: historical novel, character, plot

В. Скотт увійшов в історію світової літератури як творець жанру історичного роману. Головним вчителем для нього був В. Шекспір, чиїм художнім і філософським відкриттям був Час, що його він розумів як причинний зв'язок явищ у їх розвитку [1, с.25]. «Естетика Скотта спирається на уявлення про історичну обумовленість літературного процесу, про відображення у ньому розвитку суспільства й осмислення цього розвитку індивідами, що складають суспільство» [5, с.428]. Найбільш важливим для Скотта є проникнення у звичаї і духовне життя героїв та народу, розуміння їх соціальної сутності.

В. Скотт був упевнений в тому, що історія розвивається за своїми особливими законами, що людство не підвладне випадку, одвічному злу. Моральне почуття, почуття справедливості, обов'язку, що властиве кожній людині, свідчить, на його думку, про те, що історія людства рухається по шляхах справедливості. Поняття історії для Скотта невід'ємне від поняття моральності. Як історик, він знає, що після жорстоких боїв суспільство приходить до тимчасового затишку й примирення, щоб потім розпочати нову фазу боротьби, яка крізь усі невдачі й перемоги коли-небудь приведе його до більш досконалого морального стану. Головним показником історичного розвитку Скотт вважає вдосконалення моральності [5, с.87].

Персонажів своїх історичних романів В. Скотт зобразив у співвідношенні з історичними силами, які їх породили і сприяли їх формуванню. З 2800 героїв, що населяють сторінки романів Скотта, навряд знайдуться такі, які не були б плоть від плоті свого середовища. «Скотт убачав у своїй людині ніби фокус перехресних взаємодій: незалежно від власної волі, її слова, вчинки, упередження вказують на національність, релігію й традиції, які зробили її такою, яка вона є» [6, с.7].

В. Скотту вдалося поєднати зображення історичного колориту з показом становлення особистості, яка прагне до розумності й добра, що, в свою чергу, є рушійною силою історичного прогресу. Таким чином, співвідношення моральних і соціальних факторів у розвитку історії і діяльності її героїв є однією з найважливіших тем романіста.

Найкраще ця ідея В. Скотта втілена в романі «Уеверлі, або Шістдесят років тому», який можна розглянути з точки зору впливу на нього роману виховання, розповсюдженого у літературі другої половини XVIII ст. Сучасне літературознавство визначає роман виховання як художню структуру, організуючим центром якої є ідея становлення, а важливою особливістю – розробка категорії «психологічного часу». Зміна героя у процесі виховання і формування його особистості в душі позитивної програми у романі цього різновиду набуває сюжетного значення. До жанроутворюючих ознак роману виховання можна віднести наступні: внутрішній розвиток героя, який розкривається в зіткненнях із зовнішнім світом; уроки життя, які герой отримує внаслідок еволюції; зображення становлення характеру головного героя з дитинства до фізичної та духовної зрілості; активна діяльність центрального персонажа, яка спрямована на встановлення гармонії та справедливості; прагнення до ідеалу, який гармонійно поєднує фізичну та духовну досконалість; метод інтроспективного зображення подій і допустимість ретроспекції; принцип моноцентричної композиції та її стереотипність; рух героя від індивідуалізму та життєвої недосвідченості до суспільства; домінуюча роль оповідача.

Контури роману виховання вперше виявляються в просвітницькій літературі і в англійській словесності початку XIX ст. набувають художньої виразності в романі В. Скотта «Уеверлі» [3, с.54]. Найбільш відомим романом цього жанру був твір Й. В. Гете «Літа науки Вільгельма Мейстера», в центрі уваги якого – проблема особистості та її самовдоскона-

лення. Головного героя роману Гете включив у процес взаємодії з навколишньою дійсністю, поставив у залежність від неї формування його інтересів і поглядів, його життєву долю. Гете змальовує становлення особистості Вільгельма Мейстера від прагнення героя до індивідуальної гармонії й особистого щастя до суспільно корисного існування.

В. Скотт був знайомий з Гете, повинен він був також знати роман про Мейстера, і, очевидно, читав його, коли захоплювався німецькою літературою. Є відомості, що Скотт створив свого менестреля (у «Пісні останнього менестреля») під впливом Арфіста у Гете [4, с.30]. Сам Скотт казав, що його Фенелла («Певеріл Пік») була нав'яна Міньоною [2, с.12]. Дуже можливо, що «Вільгельм Мейстер» відіграв певну роль у виникненні та розвитку задуму «Уеверлі».

Основна ідея твору В. Скотта – становлення особистості головного героя, Едуарда Уеверлі. Маєток, в якому Уеверлі отримав своє перше виховання, цілком звичайний; це провінційна глушина. Його дядько, сер Еверард, – найвний старий баронет, закоснілий в своїх торійських забобонах. Батько Уеверлі, брат Еверарда, кар'єрист, який продає свої переконання за гроші й почесні. Тітка, яка обожає небожа; капелан, який пише релігійно-політичні трактати. Звідусіль віє замшлюю старовиною. Тупуватість дядька, плутуватість батька, убозтво оточення відбивається на особистості Уеверлі. Середовище, в якому виховувався Уеверлі, визначило і його долю, і його смаки, і його ж кумедну й наївну обмеженість, яка потім перетворилася на тверезість людини глибоко порядної, реально мислячої, що пізнала ціну речей.

«Скотт вважав, що неправдоподібна фабула погано впливає на читачів, дезорентуючи їх і роззброюючи їх перед лицем дійсності. Вони звикають вірити у нездійсненне, не сумніваються в благополучному завершенні будь-яких справ і закономірності фантастичного роману вважають закономірностями реального життя. Тому вони роблять помилки, які мають не тільки особисте значення» [7, с.377]. Свого звичайного героя В. Скотт наділив цією «романтичною» і водночас реальною хворобою.

Спочатку Уеверлі захоплюється «романтичною» літературою: Пульчі, Аріосто, Тассо, Спенсером, Дрейтоном, Шекспіром, Мільтоном, Фруасаром, потім іспанською літературою, і, нарешті, – «північною» літературою, – це коло читання більш характерне для початку ХІХ століття, ніж

для початку XVIII. Уеверлі навчався легко: «його здатність схоплювати усе на льоту була така велика, що майже ставала інтуїцією... і тут вчителів доводилося боротися ще з іншою схильністю, яка дуже часто супроводжує блиск фантазії і жвавість розуму, а саме — з певними лінощами думки...» [8, с.57]. Він не звик до систематичної праці, до тривалих розумових зусиль, які вимагають концентрації волі й уваги: «нашому героєві, якому дозволяли черпати знання, зважаючи тільки на власні уподобання, і який тому черпав їх, доки вони доставляли йому насолоду, поблажливість наставників принесла йому тільки шкоду, яка довго відбивалася на його характері, долі й суспільному становищі» [8, с.58].

На виховання Уеверлі – юного мрійника – могло б вплинути суспільство та приклад інших людей, тому що він більше, ніж інші стимули, здатні оволодіти і керувати природним розвитком. Але він відчував свою неповноцінність у суспільстві. І це було викликано не відсутністю знань, а нездатністю упорядкувати та використати ті знання, які він засвоїв. «І все ж таки, знаючи про багато речей, відомих лише невеликому колу, Едуард міг справедливо вважатися недоуком, тому що пройшов повз знання, які надають людині гідності, наділяють якостями, котрі необхідні для високого становища у суспільстві, прикрашенням якого він мав служити» [8, с.60]. Більше того, «його неприязнь до суспільства посилювала глибока і зростаюча вразливість. ...Уеверлі вважав, що він не любить суспільства і непридатний для нього тільки через те, що він не набув іще вміння жити в ньому вільно й широко...» [8, с.62]. Відірваний від практичної діяльності, від справжнього життя, приречений на самотність, юнак стає одним із тих наївних й сором'язливих мрійників, які у серйозних обставинах можуть виявитися небезпечними.

Сімейні легенди про подвиги предків Уеверлі, які захищали корону, заповнювали голову юнака «блискучими, непотрібними образами». Непотрібними ці образи були тому, що героїзм був спрямований на марну мету і викликав якобітські симпатії, які могли тільки нашкодити юнаку. «Під впливом таких легенд наш герой намагався піти куди-небудь якнайдалі, щоб поринути у світ фантазій, які вони викликали...» [8, с.63]. Чим більше Уеверлі занурювався у цей світ, тим більше його дратували всякі перешкоди. Він навіть мав своє улюблене місце, де полюбляв «пережовувати гумку солодко-гірких мрій і, як дитя серед своїх іграшок, вибирав

і будував з-поміж блискучих, але непотрібних образів та емблем, якими було заселена його уява, видіння такі ж блискучі і недовговічні, як барви вечірнього неба» [8, с.65].

Уеверлі був далекий від того, щоб чекати на загальне співчуття особистим переживанням, або вважати, що сучасне оточення спроможне довести реальність тих видінь, у які він любив поринати. Більше того, він боявся виказати почуття, що їх викликали у ньому власні мрії. У нього не було друзів і він «чудово розумів, якими смішними можуть здаватися його почуття іншим, і якби перед ним стояв вибір – чи дати холодний і зв'язний звіт про ідеальний світ, в якому він проводив більшу частину свого життя, чи зазнати будь-якого неганебного покарання...він без вагань обрав би останнє» [8, с.66].

Все це, звичайно, мало величезний вплив на Уеверлі. Виховання у такому тривіальному середовищі могло лише прищепити юнакові романтичні, а також банальні уявлення про життя. Чи схожий Уеверлі зі своїми мріями на це середовище? Мабуть, ні, якщо мати на увазі зовнішні ознаки. І так, якщо брати до уваги природний та необхідний зв'язок між причиною та наслідком.

Ідеальні герої «несправжніх» сентиментальних та патетичних романів були позбавлені будь-якої еволюції. Ці герої, які на перший погляд спалахували непереможною пристрастю, завжди були схожі самі на себе, ніколи, незважаючи на молодість, не помилялися і не змінювали своїх переконань. У В. Скотта все по-іншому. Три дівчини хвилюють серце Уеверлі. Спочатку серйозною небезпекою для нього була міс Стаббс. Саме інтерес Уеверлі до дочки сквайра стає головною причиною його від'їзду на військову службу (його тітка вирішила таким чином позбавити племінника від загрози «небажаного кохання»). Потім його приваблює Роза Бредуордін, і, нарешті, він закохується в Флору Мак-Івор.

Історія любовних переживань – це не тільки прихована полеміка з сентиментальною школою або утвердження більш вірного, як здавалося В. Скотту, погляду на духовне життя (романіст підкреслює хибність сентиментальних канонів кохання: «Вогонь гасне, якщо в нього не підкидати палива» [8, с.186]). Насамперед, це процес розвитку молодого людини, звільнення від ілюзій юності, пошуки самого себе. «Романтичний закоханий – це дивний ідолопоклонник, якому іноді байдуже, з якої колоди він

створює предмет свого обожнювання» [8, с.66]. Це стосується цілком нікчемної міс Сессілії Стаббс. Зовсім по-іншому відчувається Уеверлі з Розою Бредуордін та Флорою Мак-Івор.

Зустрівшись з Розою, Уеверлі залишається майже байдужим. «Роза Бредуордін при всій своїй миловидності і чарівності не мала тієї краси або чеснот, котрі зачаровують романтичну уяву. Вона була надто відверта, надто довірлива, надто добра: якості, безперечно, приємні, але вони руйнують той ореол чудесного, яким наділений уявою юнак схильний наділяти царицю своєї мрії» [8, с.128]. І В. Скотт чітко пояснює, чому Уеверлі не побачив те, що згодом мало скласти його щастя: «вічне кохання» у такому віці неможливе: «усі ці дрібниці не позбавлені свого очарування у певну пору, але не тоді, коли юнак тільки вступає в життя і шукає ідеал, здатний піднести його у власних очах, а не створіння, для якого він є безперечним авторитетом» [8, с.128].

Флора Мак-Івор викликає в Уеверлі палкі почуття, але водночас його душу охоплює збентеження: «Ні за які блага в світі він не поступився би своїм місцем поруч із нею, а тим часом він майже жадав самотності, щоб розібратись у своїх почуттях» [8, с.180].

Уеверлі, опинившись на службі в армії, вступив у новий, не відомий раніше для нього світ, де все якийсь час було прекрасним, тому, що було новим. Поступово Уеверлі отримує військово-виховання, але його успіхи у цій справі були далеко не такі, яких він прагнув і чекав. «На нашого героя находили напади неухвалюваності, і помилки його викликали певну веселість, а то й догани. Від цього він болісно усвідомлював свою неповноцінність у тих якостях, котрі, як йому здавалося, були найбільш необхідними і цінувалися понад усе в його новій професії» [8, с.82]. Причина цього – виховання Уеверлі: «...безсистемне і безладне читання вплинуло на його замкнений і мрійливий від природи характер і надало його розуму нерішучості й непостійності, котрим особливо перешкоджають наполеглива праця та зосереджена увага» [8, с.82].

Далі Уеверлі змінюється у читача на очах. Із нічого не розуміючого, замкненого юнака, сповненого романтичних мрій, яким він був в Уеверлі-Онорі, він перетворюється на допитливого спостерігача у Туллі-Веолані і мандрівника, що набуває досвід у печері розбійника. Зустрічі Едуарда з Фергюсом Мак-Івором «...судилося упродовж тривалого часу

здійснити дуже глибокий вплив на моральний склад, дії та прагнення нашого героя» [8, с.159]. Він обмірковує політичні питання в Гленнаку-ойсі і приймає легковажне рішення в Единбурзі.

В обстановці походів та битв Уеверлі стає серйознішим. Він змінюється фізично: «...за витривалістю він міг тепер змагатися з будь-яким горянином і почав потроху засвоювати їх мову...», «...засмаг, зміцнів й загартувався...» [8, с.382, 469]. В. Скотт неодноразово повторює це, ніби намагається підкреслити і моральну змужність героя. Його колись приваблювала романтика – зараз він зіткнувся з нею у вигляді суворої реальності. Битвами він «ситий по горло». «Пір'я на шоломах і великі битви захоплювали мене у поезії, але нічні переходи, ночівлі під зимовим небом – усі ці принади військового ремесла мені зовсім не до вподоби» [8, с.319], – каже Уеверлі, коли спробував усе це сам.

Причини, які спонукали його стати на сторону претендента, були чисто сентиментального характеру. Умовляння його нових друзів, бажання стати героєм в очах коханої дівчини, згадки про давні фамільні традиції, дворянське розуміння честі, яке полягало у тому, щоб служити «законному» королю, милостивий прийом принца, несправедливе, як йому здавалося, ставлення до нього начальства – усього цього було достатньо для того, щоб порушити присягу і стати державним зрадником. Адже «хаотичний характер його навчання не дав йому можливості виробити будь-які тверді політичні погляди...» [8, с.201].

Великий вплив на становлення Уеверлі мав полковник Толбот. У розмовах з Толботом розум та істина були на боці останнього. Вже після першої суперечки «...Едуард стояв пригнічений, присоромлений, убитий перед полоненим, який декілька годин тому був зобов'язаний йому порятунком» [8, с.345]. Уеверлі раптово усвідомлює, що він наразив на небезпеку свою батьківщину і залишив напризволяще долі англійських новобранців, про які мав піклуватися. Він сприяв нещастям, у які ввернула країну авантюра Карла Едуарда. Уеверлі починає міркувати. Сентиментальні мотиви втрачають для нього свою чарівність, реальність з усіх боків втручається у його свідомість і все перебудовує у ньому.

Після припустимої загибелі Фергюса, Уеверлі на самоті часто згадував суперечки з полковником Толботом, а останній погляд і жест вмираючого полковника Гардінера неодноразово переслідував його уві сні. І

тоді він бажав лише одного: «...ніколи більше не оголювати свого меча в міжусобній війні» [8, с.363].

Власний досвід уроків життя, а також природні нахили («Уеверлі... за своїм характером, незважаючи на мрії про табірне життя і військову славу, здавався схильним виключно до сімейних радощів. Він не прагнув брати участь у кипучій діяльності оточуючих людей і не цікавився нею; його не захоплювало, а швидше обтяжувало нескінченне обговорення порівняльних прав, претензій та інтересів вождів, котрі суперничали один з одним» [8, с.362]) зробили свою справу.

Уеверлі духовно зростає. «...Він набагато краще, ніж раніше, навчився володіти своїм духом, упокореним випробуваннями, і відчував за собою право сказати з твердістю, хоч і не без зітхання жалю, що романтичний період його життя скінчився і тепер для нього починається його справжня історія» [8, с. 407].

Згадаймо Уеверлі, коли він уперше в'їжджав у Туллі-Веолан. Тоді життя було для нього настільки новим, що найбільшим нещастям, яке він міг собі уявити, був сумно або неприємно проведений день. Тоді йому здавалося, що увесь свій час він має присвятити витонченим і цікавим предметам, перемішуючи більш серйозні заняття з перебуванням у веселому товаристві і юнацькими забавами.

Які несхожі були його теперішні почуття з тими, коли він вперше відвідав Туллі-Веолан. «Наскільки серйознішим і розумнішим став він за ці кілька місяців! Небезпека й злигодні дають сувору, але швидко виучку, але «ставши скорботнішим і мудрішим», він знаходив відшкодування за веселі мрії своєї юності, так швидко розвіяні досвідом, у зрослій упевненості в своїх внутрішніх силах і моральній гідності» [8, с. 424].

Свого героя В. Скотт порівнює з Дон Кіхотом: Уеверлі начитався книг про британське лицарство і сповнений ще середньовічних ідеалів про дворянську доблесть. Цей моральний кодекс підлягає випробуванню, коли Уеверлі вирушає на військову службу до Шотландії, де він стикається з іншим світом національних і суспільних уявлень. Це лише початок морального перетворення героя.

Таким чином, у романі В. Скотта «Уеверлі» зображений шлях становлення особистості людини від наївного, далекого від повсякденного буття юнака, який сповнений романтичних мрій, до змужнілого, досвідчено-

го чоловіка, який розуміє, що йому потрібно від життя. Цей процес становлення носить досить складний характер: кохання керує розвитком Уеверлі, допомагає йому позбавитись ілюзій молодості; знайомство з Фергусом Мак-Івором, полковником Толботом та іншими має великий вплив на моральне становлення, дії та прагнення юнака.

Шлях, яким іде Уеверлі, не завжди зрозумілий для нього – ось чому іноді він приймає хибні рішення, про які потім жалкує. Мабуть, саме тому В. Скотт дав своєму герою таке прізвище – Weaverley, що в перекладі з англійської означає «хиткий, той, що вагається». Але, що б не робив Уеверлі, всі його дії скеровані прагненням до справедливості і добра. І немає нічого поганого в тому, що Уеверлі знайшов своє щастя, пройшовши сувору школу життя, поряд з Розою Бредуордін «найпокірливішою у світі істотою» [8, с.136], а не на полі битви, захищаючи свої політичні переконання на боці того чи іншого короля.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бельский А.* Вальтер Скотт. Очерк творчества. – М.: Знание, 1958. – 40 с.
2. *Білецький О.* Вальтер Скотт і його роман «Квентін Дорвард» // *Скотт В.* Квентін Дорвард. – К.: Молодь, 1956. – С. 5-26.
3. *Влодавская И.* Поэтика английского романа воспитания начала XX в.: Типология жанра. – К.: Вища школа, 1983. – 187 с.
4. *Лазарева Т.* Менестрель – бард – пророк: Историко-культурный контекст образа поэта в балладах В. Скотта // Вестник Московского ун-та. – Сер.9. Филология. – 2003. – №3. – С.29-41.
5. *Орлов С.А.* Исторический роман В. Скотта. – Горький: Изд-во Горьковского пед. ин-та, 1960. – 301 с.
6. *Пинский Л.* Исторический роман В. Скотта // *Скотт В.* Пертская красавица. – М.: Детгиз, 1958. – С.3-24.
7. *Реизов Б.* Творчество В. Скотта. – М.-Л.: Гослитиздат, 1965. – 498 с.
8. *Скотт В.* Уэверли, или Шестьдесят лет назад // *Скотт В.* Собр. соч.: В 8 т. – М.: Правда, 1990. – Т.1. – 508 с.